

Körkérdés

A gazdasági növekedés kilátásairól – II. rész

A magyar gazdaság évek óta tartó teljesítményjavulása 2000-ben is folytatódott. A kedvező irányú fejleményeket a makrogazdasági mutatók legtöbbször alakulása alátámasztja: így a GDP-bővülésnek az export, az ipari termelés és a termelékenység növekedése a fő hajtóereje. A belföldi felhasználás is nőtt, amihez hozzájárult a foglalkoztatottság, valamint a keresetek előzőeknél szerényebb ütemű gyarapodása. A növekedés az államháztartás helyzetének és a fizetési mérlegnek a javulása mellett következett be, jóllehet a kereskedelmi mérleg hiánya nőtt.

Az összkép nem ellentmondásmentes, hiszen az inflációcsökkenés mértéke nem csupán a kedvezőtlen külső hatások miatt lassabb annál, amit mind a kormány, mind az elemzők előzetesen vártak. Nem nőtt tovább a külfölditöke-beáramlás, a lakossági megtakarítások csökkentek, elmaradt a várakozásoktól a beruházások növekedése (amely a feldolgozóipart igen erőteljesen érintette), és a növekedés még mindig nem érte el a gazdaság összes régióját és szektorát.

Körkérdésünk arról kéri a véleményét, hogy a növekedést a következő időszakban a jelzett (és a nem említett) pozitív elemek, illetve a régebbi és újabb (belső/külső eredetű) feszültségek hatásai miként tudják befolyásolni.

Ezzel kapcsolatban kérdésünk a következő

- 1. Megítélése szerint a gazdasági teljesítmény javulásának melyek lesznek a továbbiakban a legfontosabb tényezői?**
- 2. A növekedés milyen létező/lehetséges feszültségeket élezhet ki, illetve oldhat fel?**
- 3. Melyek lehetnek a növekedés fenntartásának legfontosabb költségvetési, gazdaság- és pénzügy-politikai feltételei, illetve a kialakuló feszültségeket hogyan kell kezelni?***

* E számunkban a lapzártáig beérkezett válaszok második részét közöljük, a folytatás márciusi számunkban jelenik meg.

Botos Katalin

egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, JATE

Növekedési kilátások

Nagy valószínűséggel senkit nem lepnek meg azok az összefüggések, amelyekre jövőbeni növekedési kilátásainkat alapoztam. Közismert tény, hogy az exportvezette növekedés a gazdasági helyzet meghatározója, bármennyire szeretnénk is erősíteni a belső kereslet növekedésélénkítő hatását. Ezért igen fontosak a legfőbb partnerek, így mindenekelőtt az EU növekedési kilátásai. Az pedig kedvezőnek tűnik, hiszen ez év első felében 3,75 százalékot tett ki éves bázison, s a jövő évi kilátásokat is 3 százalék fölött jelzik a kutatóintézetek. Az EU magas kapacitáskihasználása (83,7 százalék ez év második negyedében) a Purchasing Manager's Index csak kicsit csökkenő szintje (58,6 százalék augusztusban), a kiskereskedelmi eladások 3,1 százalék fölötti értéke a második negyedben biztatóak, bár az autópiacon nem olyan élénk, mint múlt év második felében volt. Az Európai Központi Bank elemzői összességében bizakodással néznek a jövő esztendő számai elé. A háztartások finanszírozásának kondíciói kedvezőek, erős teljes az üzleti bizalom, növekvő a foglalkoztatottság, s az utóbbi hatására nő a rendelkezésre álló reáljövedelem a háztartásokban. Több ország tervezi a direkt adók mérséklését, ez is jó hír. A világgazdaság egésze fellendülési fázisban van, ami az EU exportkilátási szempontjából kedvező. Noha az olajár-alakulás a bizonytalansági tényezők közé sorolható, a külső elemzők ezt nem tekintik katasztrofálisnak sem a növekedés, sem az infláció alakulása szempontjából. Ezek a tények fundamentális jelentőségűek számunkra is, amit kiegészít, hogy a kormányzat kimondottan hangsúlyt helyez a kis- és középvállalati szektor fejlődésének elősegítésére. Mert legyünk őszinték, exportunk struktúráját tekintve számunkra a legfontosabb az EU fogyasztási piacának várható változása, hiszen igen nagy súlyt képvisel gazdaságunkban az autópiacon kivitelezés. Így a beruházási boomból inkább közvetve profitálunk. Hogy a mi növekedési ütemünk természetesen várhatóan nagyobb lesz – hál' istennek – az EU-énál, azt döntően a kis- és középvállalatok és a nagy cégek közötti kapcsolat erősödésétől várhatjuk. Azok a lehetőségek, amelyek az elmúlt időben a kisvállalkozások számára megnyíltak, inkább a terciér, mint a feldolgozóipari szektor körében voltak, és számos sajátosságot mutattak. Az a tény például, hogy az ingatlanközvetítésből, -kereskedelemből származó jövedelmek a GDP-hez 10-13 százalékkal járultak hozzá, az átalakuló piacgazdaság egyik jellegzetessége.

Hatások és korlátok

Ami a növekedés feszültségfokozó hatásait és korlátozó feltételeit illeti, viszonylag könnyű helyzetben vagyok. 2000 novemberében rendezett a Magyar Tudományos Akadémia és a Szegedi Egyetem közös konferenciát Pénzügypolitika az ezredfordulón címmel. Ott több előadás is foglalkozott a fenti kérdésekkel, köztük Erdős Tibor akadémikus is, akinek gondolatait a *Külgazdaság* szeptemberi száma már korábban közölte. Ily módon csak visszautalok a mondandó lényegére, annál is inkább, hiszen azokkal teljes mértékben egyetérték. Ennek értelmében az a növekedési ütem tekinthető fenntarthatónak, amely finanszírozható, figyelembe véve a meglévő külső és belső államadósságot, s az EU-hoz való csatlakozás ezzel kapcsolatos követelményeit. Mivel a növekedés együtt járhat a kereskedelmi mérleg romlásával, lévén importintenzív, fontos, hogy kedvező hitelfeltétellel, de még inkább direkt beruházásokkal finanszírozható

legyen. Tőkevonzó képességünket mint versenyképességi indikátort szokta nem kis büszkeséggel idézni minden kormányzat. Ez utóbbinak is van azonban korlátja, nevezetesen, hogy a profitrepatriálás révén maga az országba már beáramlott külföldi tőke-állomány is ronthatja a folyó fizetési mérleget. Ahogy a hitelfelvételnek van hólabdaeffektusa, ha nem tudjuk kitermelni devizában legalább a kamatok fedezetét, úgy a direkt tőkemozgásnak is van további közvetlen beruházást kiváltó hatása, ha az eladósodást már nem engedhetjük meg magunknak, viszont a profitkivonás fedezetét nem teremti meg a külkereskedelmi aktívum. Éppen ezért egyesek – például *Antalóczy Katalin* – nem is tekintik célszerűnek, ha a direkt beruházásokat mint fizetésimérleg-kiegyenlítő tételeket vesszük számításba. A direkt beruházások profitkivonásával nem túl régen foglalkozik a szakirodalom – hiszen nem is túl régi jelenség nálunk –, s nemigen találunk annak mélyebb vizsgálatával, hogy ez miért van így. Sokak véleménye szerint természetes jelenségről van szó, ami a bejött külföldi működőtőke-állomány 5 százalékát nem haladja meg, így teljesen normális profitelvárásnak felel meg. (*Balázs Ágnes*) „Ez a műsor nem jött volna létre, ha Önök nem lettek volna”, tehát a devizakiáramlást lehetővé tevő jövedelmek meg se teremtődtek volna, ha a tőke nem áramlik korábban be. Ez természetesen igaz, de azt is vizsgálni kell, hogy milyen ágazatba?

Ha jelentős külföldi beruházások történtek az infrastruktúrába, amelynek a piaca hazai, akkor bevétele is forint, amit viszont át kell váltani dollárra. S ha az árfolyam stabilitásához – legalább a viszonylagoshoz – ragaszkodunk, akkor ez bizony a fizetési mérleget terheli. Milyen figyelemreméltó összefüggés az árfolyam-stabilitás és a tőkemozgás között! Nem elegendő annak a garantálása, hogy a profitokat, osztalékokat a folyó mérlegen keresztül akadály nélkül kell kiengedni az országból (be is, ha jön), de lám, az árfolyam-színvonalnak is – azt követően, hogy a nagy beruházások belföldön megvalósultak, méghozzá a leértékelődés hatására relatíve kedvező forintáron – célszerű stabilizálódnia. Hiszen, ha ezt nem garantálnánk, a profitkivonáskor veszteség érhethetné a külföldi befektetőt, mivel maga is leértékelési nyomást gyakorol a forintra, s leértékelődő valutával osztalékokat vagy profitot kivinni drága mulatság.

A direkt beruházások feljutása kapcsolatban volt a transzformációs időszak központi eseményével: a privatizációval. Hiszen ki tagadhatná, hogy a piacgazdaságra való áttérés legfontosabb cselekménye – vagy történése? – a magánosítás volt. Elméletileg gyönyörűen hangzik, ha azt mondjuk: ez természetes, hiszen a piac nem képzelhető el tulajdonosok nélkül. „Szabadság s tulajdon...” Elvitathatatlan tény azonban, hogy ez volt a nagy lehetőség vagyoniak szerzésére, s viszonylag olcsón. Az is tény, hogy a folyamat a külföldi tőke bevonása nélkül nem bonyolódhatott volna le (legalábbis ilyen mértékben és ilyen gyorsan).

A privatizálandó vagyon fogytával azonban a vonzó lehetőségek szűkülnek. Egyébként se csupán privatizáció útján jött be a tőke, zöldmezős beruházások is szép számban adódtak, viszont a továbbiakban leginkább ezekre lehet számítani. Valószínű, hogy ezeknél a transzformációs költségek nagysága – vagy inkább kicsisége – a döntő motiváció. (Itt a transzformációs költséget az intézményi iskola szóhasználatának megfelelően alkalmaztam. Magyarán a termelési költségek, adók kedvező szintje a mérlegelés tárgya.)

A lassan stabilizálódó többi kelet-európai ország gazdasága e tekintetben még vonzóbb ajánlatokat jelenthet a profitmaximalizálást kereső tőkének. Globalizált világunkban nem biztos, hogy versenyképességünk, tőkevonzó képességünk a legelső lesz a közeljövőben. Annál is inkább, mert a transzformációs költségek az exportra termelő vállalkozásoknál igen fontosak – bár az igaz, hogy a makrogazdasági stabilitás és a működő bankrendszer is elemi előfeltétel. Ha ez valamilyen szinten a keleti szomszédainknál adott, akkor nem biztos, hogy a tőkeáramlás fő célországa továbbra is mi le-

szünk. Mondhatnám úgy is, hogy biztos nem. A jelek már mutatkoznak. Mindez nagyon határozott pénzügyi korlátját jelentheti a növekedésnek.

Ha korlátozott a külső forrásbevonási lehetőség, akkor fokozódik a belső forrásgyűjtés fontossága. Reálkamat nélkül ez nyilván nem megy. Ugyanakkor a magas reálkamat a gazdasági aktivitást visszafogja, s a költségvetés kiadásait is növeli a kamatszolgálat révén. Egyébként ez a kiadási rovat a költségvetés folyó adataiban, ahol az infláció nincs kiszűrve, tehát a teljesítendő nominális kamatfizetések szerepelnek, a magas inflációjú országoknál lényegesen magasabb deficitet eredményez, mint az alacsony inflációjú országoknál, azonos túlköltekezést – elsődleges egyenleget – feltételezve. Ezért szokták az ún. operacionális – inflációtól megtisztított – deficitet is nézni, amikor a fiskális megszorítások összehasonlítható hatásvizsgálatát végzik. A szegedi konferencián *Csillik Péter* arra a következtetésre jutott számításai alapján, hogy az elmúlt tíz évben a megtakarítási ráta és a reálkamat egyaránt 3 százalék volt. Ez azt is jelentette, hogy az 1989-es minimális lakossági megtakarítás szintjéről 2000-re mintegy a GDP 44 százalékát kitevő megtakarítási állományt sikerült felhalmozni, vagyis a háztartások nettó pénzügyi vagyona ennyi. (Maga a GDP csak 2000-re érte el és haladta meg az 1989. évi szintet). Modellezte az alacsony kamat–magas növekedés és az alacsonyabb növekedés–magasabb kamat esetén kialakuló vagyonszinteket. Eredményei szerint, ha a kamatláb fele a növekedési ütemnek, akkor a vagyonszint változatlan marad. Ebből következik, hogy ha meg akarjuk őrizni a jövedelemarányos vagyon eddig elért szintjét, akkor 5 százalékos növekedéshez legalább 2,5 százalékos reálkamatlábát kell társítani.

A kulcsfeladatok köre

E kérdés megválaszolásának is kissé távolabbról futok neki. 1981–1992-ig – devizatartalékaink rendkívül alacsony szintje miatt – a fizetőképesség megőrzése volt a kulcsfeladat. A rendszerváltás után a végrehajtott, IMF által elvárt és támogatott reformlépések és megszorító gazdaságpolitika alapján visszanyert hitelképességünkkel tartalékainkat feltöltöttük, de ennek ára a bruttó adósság erőteljes emelkedése volt. A gazdaság élénkülése-élénkítése, a megindult beruházások importhatása és a nem kis kamatszolgálat erőteljes folyó deficithez vezetett, s kiváltotta a Bokros-csomagot. A radikális leértékelés és a vámpótlék bevezetése után az infláció felpörgött, a fizetési mérleg egyenlege javult. A felgyorsított privatizáció hatására beáramló jelentős devizabevétel lehetővé tette a külső adósságok csökkentését, s a devizatartalékok feltöltését is. Az 1995-től napjainkig megvalósult devizaliberalizáció lehetővé tette, hogy az OECD tagjaivá váljunk – hiszen csak ilyen minőségünkben lehetünk az EU-tagság várományosai. Az így garantált magas fokú konvertibilitás a devizatartalékok megcsapolásához is vezethet – vezetett is –, ha a devizaárfolyamok stabilitásához – legalábbis a meghirdetett csúszó árfolyam tartásához – ragaszkodunk, s valamely oknál fogva a bejövő tőke távozni kíván. Ez pedig bekövetkezhet éppen azért, mert globális világunkban a működő tőke is viszonylag könnyen változtat telephelyet, ha másutt kedvezőbbek a termelési feltételek. Legyünk őszinték, ránk is ezért esett számos külföldi vállalat választása, amikor termelését hozzánk helyezte ki. A portfólióberuházások meg különösen hozamérzékenyek. Mostani aktuális kulcsfeladatunk tehát *megtartani a bejött tőkét*. Megakadályozni, hogy a megtelepedett multinacionális cégek vegyék kalapjukat, és odább álljanak. Egyetérthetünk *Csillik Péter* következtetésével: ennek eszköze lehet a kis- és középvállalkozói réteg megerősítése. Ebben az esetben a multinacionális cégek nem érdemes felszednie a sátorfáját a máshol olcsóbb termelési – transzformációs – költségek miatt, mert a tranzakciós – a helyzet megváltoztatásával járó – költségek

többet tesznek ki. S ez az a pont, ahol számos szakértő véleménye, sőt a kormány erőfeszítései is találkoznak. A hazai kis- és középvállalkozások számára a jelenleg tervezett adómentes sáv meghatározása egy évtized óta a leghatékonyabb segítségnek ígérkezik. Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk a fentebbiekben kifejtettekről sem: a hazai forrás biztosítása a hazai vállalkozásokhoz döntő fontosságú. Ehhez a vázolt összefüggések a növekedés és a reálkamat szintje között segítséget nyújthatnak. A reálkamat szintjének biztosíthatósága adott nominál-kamatszint mellett az infláció függvénye. Az első számú közellenség tehát az 1995 után felpörgött infláció leszorításának folytatása. Ezt nálunk érzékenyen érinti az olajárak alakulása, de hosszabb távon még komolyabb veszélyt jelent a kialakult – és tartósan fenn nem maradható – agráröllő nagysága. Ez fenyegető árnyékot vet növekedési terveinkre, hiszen a dezinflációt a szükségszerű kiigazítások fékezni fogják, a társadalmi feszültségek jelentkezéséről nem is beszélve.

Csaba László,

a CEU IRES tanszék egyetemi tanára,
az MTA Közgazdaság-tudományi Bizottságának társelnöke

A gazdasági teljesítmény további javulását nem lehet minden további nélkül adottnak tekinteni és a megelőző időszak irányzatait egyszerűen hosszú távra előrevetíteni. Közismert, hogy az endogén növekedés fő forrása az emberi tőkébe történő befektetés, ami korántsem azonos a beiskolázási keretszám földuzzasztásával. E tekintetben az elmúlt évtizedben súlyos mulasztások történtek. Különösen a természettudományokban, a papírnál-tollnál-számítógépnél többet igénylő területeken megszűnően van az alapkutatás, a kutatói réteg külföldre vándorol.

A fizikai tőkeképződés tekintetében különösen fontos lenne a műszaki haladást megtestesítő és piacképességét szervezeti oldalról biztosító működőtőke-beáramlásnak az erősödése. Ezzel a követelménnyel ellentétes folyamatok figyelhetők meg, miközben Lengyelország, Csehország, Észtország, egyes években már Románia és Görögország is felzárkózási trendeket mutat.

Elszomorító, hogy mintha feledésbe ment volna a magyar közgazdaságtan néhány régi felismerése a gazdasági növekedés trendvonaláról és a helyreállítási periódusról. Felelős vezetők úgy ünneplik az 1989-es szint elérését és annak csekély meghaladását, mintha sosem hallottak volna *Jánosy Ferenc* munkásságáról (esetleg valóban nem hallottak róla, ami még szomorúbb).

Úgy tűnik, hogy a befektetőbarát klíma, a kiszámítható szabályozási környezet szempontja erőteljesen háttérbe szorult a napi politikai rögtönzések és a mindent eluráló újraelosztási törekvések mögött. Pedig a külföldi tőkéért folyó versenyben 210 ország vesz részt, és amilyen nehéz a befektetői bizalmat megszerezni, olyan könnyű elveszíteni azt. Jelenleg – más-más okból – a magyar kormányzat minden számottevő befektetői körrel perben-haragban áll. Az energetikai befektetőktől a gyógyszergyártókig, a nagyfogyasztóktól a – minimálbér-emelés és az áfa-visszaigénylés 1999. évi szigorítása miatt – a kisvállalkozókig, az önkormányzatoktól a nyugdíjbiztosítók mögött álló pénzügyi befektetőkig (utóbbiak jó része kivonult) és a tőzsdén megjelenő szakmai és pénzügyi befektetői körig.

A kört a magánmegtakarítók zárják, akik a nulla körüli betéti reálhozamok „vonzásában” joggal fordulnak a fogyasztás felé. Ez nem baj, de a tapasztalat szerint importnövelő, miközben a befektetések lanygulása a kivitel lanygulásával járhat. Ebből pedig nem nagyon hosszú távon keletkezhethet fizetésimérleg-feszültség, főképp, ha a

külföldi tőke befektetése már nem fedezi a kereskedelmi hiányt. A magassá váló kamatszint ellensúlyozza az inflációcsökkentési törekvéseket, és a dezinfláció ma már jól láthatóan elakadt. A kormányzat hitelvesztése nem indokolja, hogy az infláció megfeleződése valóvá váljék. Ma már Magyarországon a kormány nem tud semmi olyat gerjeszteni, ami magától nem gerjed, így a megtakarítási és a beruházási hajlamot sem, következésképp a növekedést sem.

Az előadottak miatt a növekedés lassulása már középtávon elkerülhetetlennek mondható, és ezen a fiskális politika lazasága sem segít. A feszültségek ezért nem elsősorban az ütem túlhajtásából adódhatnak majd, hanem abból, hogy megtervezett, de létre nem jött többletjövödelmeket elosztanak. Ezt pedig el kell majd inflálni. Ez a fejletlen országokból jól ismert húzd meg, ereszd meg rángatózás visszatérését eredményezheti, pedig 1995 óta mintha épp ezt sikerült volna meghaladnunk.

Alapvető problémának látom az államháztartás állapotát, főképp a jellegzetes közfeladatok rendszerű és évek óta megfigyelhető alulfinanszírozása miatt. Ehhez járul még a NATO- és az EU-tagság reális költségeinek „játékos kedvű” rendszeres kifejtése, ugyanakkor a kiadási jogosultságok köre sem szűkült. Sürgetővé vált egy nagyléptékű államháztartási reform, mert e nélkül az EU-források fogadására alkalmatlan marad a hazai közigazgatás. Ráadásul a változatlan körű jogosultságok rövid távon csak közteheremeléssel ellentételezhetők, hosszabb távon úgy sem. Az 1997 óta helyben járó reformmunkák árát is meg kell majd fizetni. Későbbi lépések nyilván többre fognak kerülni, és nagyobb ellenállást váltanak ki. Az a tény, hogy a mai szabályozás mértékei kiüresítették az önkormányzatiságot, elfedi az államháztartás súlyos strukturális egyensúlyhiányát.

Főntartató fejlődéshez hazánkban olyan jellegű gazdasági lépések lennének szükségesek, amelyek élesen szemben állnak a jelenleg vezető két nagy párt újraelosztás-központú filozófiájával és választási platformjával. Az antiinflációs politikát elősegíthetné – az EU-csatlakozás összefüggésében is – a többek által már javasolt többéves államháztartási kiigazítási program. Ez számszerű előirányzatokat tartalmazó, sorvezetőként használható keretet szabna az éves költségvetési alknak. 4-5 százalékos növekedés időszakában nem indokolt 4-5 százalékos reális (nem kreatívan könyvelt) deficiittel megbékélni, hisz mi lesz akkor rosszabb időkben.

A befektetőbarát környezet főbb elemei ismertnek mondhatók, megvalósításuk a rögtönzésre épülő szabályozás mellőzését tételeznék fel. A megtakarítások tartós kedvezményezése tenné lehetővé a jelenleg időszerűvé vált bizalomépítő lépések – például több tíz éves lejáratú kötvény kibocsátása – megtételét, a reálkamatszint lassú és szerves úton történő mérséklődésének előmozdítását, az államadósság mérséklésével az állam jövőbeli mozgásterének megnövelését. Ehhez inflációellenes politikát kellene folytatni az inflációellenes retorika helyett és mellett.

A magyar gazdaságra nézve jelentős veszélyforrás mindenféle voluntarista program és szabályozási elem, ez az elmúlt évszázad gazdaságtörténetének egyértelmű tanulsága. Nem lehet tetszés szerinti bérarányokat, tetszés szerinti kiemelt területeket, versenyképes termelőket államigazgatási eszközökkel kreálni. Bele kell nyugodni abba, hogy a versenybíró nem tudhatja előre, melyik ló nyeri majd az ügetőt, neki a szabályok betartása a feladata. Ebben igen nehezen tud eljárni, ha magára nézve nem tartja kötelezőnek e szabályokat – és másokat sem –, még akkor is, ha elődje által kötött szerződésekről van szó. A jogtisztelet és a jogkövető magatartás, az átlátható gazdálkodás meghonosításában a kormányzatnak példaadó szerepe van, mert a normák és más informális intézmények kialakulása nem teljesen spontán folynak csupán.

Giday András,

a Miniszterelnöki Hivatal Politikai Államtitkárság
Kormányzati Stratégiai Központjának fősztályvezetője

A növekedés lehetőségei

A gazdasági növekedés megítélésekor a közgazdászok hajlamosak arra, hogy az egyik oldalon csak a piacokat, az értékesítést, a másik oldalon pedig a termelési tényezőket (munkaerő, föld, tőke stb.) elemezzék. Eközben sokszor elsikkad az, hogy a termelési tényezőkből csak meghatározott feltételek, vállalkezési kultúra, versenyképesség esetében lesz hatékony teljesítmény, valódi növekedés. A nagy általánosítás különösen félrevezető akkor, amikor a gazdaság strukturális feszültségei viszonylag jelentősek. Elég utalni Magyarországon a vámszabad területen gazdálkodó cégek gyors termelés-felfutása és a hazai piacra termelő vállalkozások végre beindulni látszó lassú növekedése közötti különbségre.

Magyarország ma (a régió többi országához hasonlóan) kettős globális hatásnak van kitéve – és egyre erőteljesebben. Az egyik a fejlett országok nagyvállalatainak magas szinten szervezett termelési tevékenysége, a másik pedig a döntően a távol-keleti országokból érkező tömegtermelés dömping jellegű árversenye. A magyar fejlődés attól függ, hogy e kettő között mekkora mozgástér marad a hazai vállalkozások számára (munkaerőpiacok, tőke stb.), és azzal mennyire tudnak élni. Úgy a mozgástér, mint e szektor alkalmazkodóképessége bővíthető, viszont ennek csak tudatosan átgondolt gazdaságpolitikai megközelítés mellett van esélye. Példaként hozható fel e szektor növekedése számára a belső kereslet által nyújtott lehetőségek minél teljesebb kihasználása, a szolgáltatási szektor (és benne különösen a turizmus) fejlesztése, a környező országokbeli piacok lehetőségeinek a mainál jóval nagyobb mértékű kihasználása. (Hiszen igazi komparatív előny itt, a kölcsönös kereskedelemben jelentkezik és nem a fejlett országokbeli importban vagy ázsiai behozatalban.)

A hazai (tulajdonú) szektor persze csak akkor képes javítani versenyképességét, akkumulációs képességét, ha

- a csupán egy évtizedes múltjából fakadó versenyhátrányokat (az elmúlt fél évszázad piaci konkurenciaharcában megedződött és kellően feltőkésített külföldi vállalkozásokkal szemben) fokozatosan mérsékelni tudja,

- össze tudja kötni az értékláncokban (termelés, kereskedelem, fogyasztás) ma meglevő szakadásokat,

- minőségi termelési tényezőkhöz is hozzá tud jutni,

- segítséget kap abban, hogy fejlessze a vállalkezési kultúráját, és támaszkodhasson a hazai innováció eredményeire.

Kérdés, hogy a fenti reményekből mi válik valóra néhány éves távlatban. Ha a valószínűsíthető folyamatokat vesszük számba, akkor a külföldi tőke területi továbbterjedésével számolhatunk a feldolgozóiparban. Várhatóan a jelenleginél jóval intenzívebb lesz a jelenléte az ország középső, déli, illetve esetenként a keleti területeinek a nagyobb, illetve közepes méretű városaiban. A 18–25 éves korosztálynak a munkaerőpiacra való belépése, a korábbiaknál magasabb szintű képzésük a munkaerő-kínálat oldaláról segítheti ezt. Az infrastruktúra fejlesztése az ország középső és keleti területeinek a jobb megközelíthetősége, ipari parkok előkészítése úgyszintén ösztönzi a külföldi beruházások területi továbbterjedését.

A belső piac teremtette lehetőségek kihasználása ugyanakkor segítheti a hazai vállalkozókat is a teljesítményük növelésében.

A növekedés feltételei

Költségvetési feltételek

A növekedési folyamat fenntartásához szükség van az állam és ezzel a költségvetés szerepének az újragondolására, egyes pontokon a megerősítésére.

– Egyrészt szükség lenne az 1995–1996-tól igen nyomott és romló feltételek között gazdálkodó állami intézmények megerősítésére (oktatás, egészségügy, kultúra, rendvédelem kiadásai) – ami óhatatlanul magasabb kiadási szinttel jár (magasabb bérek, dologi kiadások növelése, eszközök felújítása).

– Másrészt szükség lenne az elmúlt évek növekedése által teremtett szűk keresztmetszetek oldására (lakásépítés támogatása Nyugat-Magyarországon, az elővárosokba kirajzó népesség tömegközlekedéssel és helyi infrastruktúrával való ellátása, az igényeket követő, illetve azok előtt járó szakképzés).

– Az EU-tagságra való felkészülés szintén jelentős többletterheket fog jelenteni (környezetvédelem, az EU-forrásokhoz szükséges társfinanszírozás biztosítása).

– A helyi vállalkozók versenyképességét még az EU-tagság előtt kellően meg kellene erősíteni – részben országos, részben regionális programok segítségével, melyeknek szintén jelentős lehet a forrásigénye.

A költségvetés eddiginél magasabb szintű kiadásaihoz forrás is teremthető: a növekedés emeli az adó- és járulékbéveleteket, a már 60 százalékos szint alá csökkent államadósság további nagyarányú leépítése már nem szükséges. A kiadások növelése ugyanakkor belföldi piacot is teremt, és nagyobb növekedést alapoz meg.

Gazdaságpolitikai feltételek

A korábban már említett állami feladatok újragondolásán túl a gazdaságpolitika úgy tudná a legjobban segíteni a növekedést, ha megerősödne a közép-, illetve a hosszabb távú szemlélet. Ennek természetesen a gazdasági szerkezetet, a versenypiaci helyzetet befolyásoló fejlesztésekben, illetve intézkedésekben is tetten kellene öltetnie.

A középtávú szemlélet mellett törekedni kellene olyan konjunktúrapolitikai eszközök kialakítására és hatékony működtetésére, amelyek hosszabb távon is (például az euró bevezetése esetén) alkalmazhatók. A gazdaságpolitikának mérlegelnie kell a makrogazdasági kockázatokat, és reális megvalósítható intézkedéscsomagokkal, tartalékokkal kell rendelkeznie arra az esetre is, ha egyes kedvezőtlen scenáriók következnenek be. Ma például ilyenek tűnik a külgazdasági egyensúly – hosszabb távon túlzott függést eredményez az, ha az áruk és szolgáltatások külkereskedelmében jelentkező jelentős passzívumot, illetve a növekvő profitrepatriálást évről évre újabb tőkebehozatalból tudjuk csak fedezni. A kockázatok miatt diverzifikáltabb külkereskedelmi szerkezetre lenne szükség.

A gazdaságpolitika örök dilemmája, hogy a növekedési, tőkevonzási pontokat erősítse vagy a leszakadók felsegítésére szánjon több erőforrást. A két szemlélet között hidat csak a fokozatosság, a hosszabb távlatban gondolkodás esetén lehet verni.

– Mindenekelőtt fontos a potenciális növekedési csomópontok megfelelő segítése.

– Olyan felzárkóztatási programok szükségesek, amelyek alkalmazást ígérnek és nyújtanak a közepes színvonalú termelőerők (eszközök, munkaerő stb.) számára is (mezőgazdaság, turizmus, élelmiszeripar).

A korábbi külső eladósodás hiába lett kisebb, mert a külső pénzforrásoktól való függés összességében nemigen csökkent. A spekulatív, az államkötvénypiacon és az ingatlanszektorban jelentős nagyságrendű külföldi tőke mozog. A működő tőke által kivont profit és egyéb repatriált jövedelem valószínűleg nem kisebb, mint a korábbi, magasabb adósságállomány kamatterhe.

A hazai tulajdonú termelő-, szolgáltató szektorok növekedésre fordítható forrásokat a hitelezés jelentős expanziójával kellene megalapozni, megfelelő állami rásegítés mellett (garanciavállalás, kamattámogatás).

A forint államadósság-finanszírozás súlyának mérséklődésével (helyette részben devizakötvényekkel) is el kellene érni azt, hogy a belső kamatalakulás kevésbé függjön a nemzetközi ingadozásoktól, mérséklődjön az államadósság utáni úgynevezett kamatfelár és ezzel a reálkamat is.

Az elmúlt 3 évben a forintárfolyam fokozatos reálfelértékelődése kedvezőtlen külkereskedelmi hatásokkal járt, mindenekelőtt a hagyományos, úgynevezett vámbelterületi cégek számára. Szükség lenne e tendencia korlátozására, megállítására.

Az árfolyamrendszer tekintetében jelentős változást (az ingadozási sáv jelentős szélesítését is ideértve) csak akkor kellene eszközölni, ha az új rendszer kiegyenlítettnek ígérkező külgazdasági folyamatok révén belátható ideig (2–4 évig) tartható is.

Kívánatos lenne, hogy az ún. seniorage-bevételek (évi mintegy 100-150 milliárd forint) felett valóban rendelkezzen a Kormány (ma ennek csak töredéke a jegybank befizetése a költségvetésbe).

Az infláció látványos, gyors csökkenése ellen hatnak a következő tényezők:

- a reálbér-emelkedés,
- a költségvetési bevételek súlyának a kisebb növelése (modernizációs fejlesztések),
- a monopolpozíciók (közművek, kereskedelem),
- az EU-belitől jelentősen elmaradó árszint (élelmiszer, energia).

Emiatt középtávon az euró bevezetéséhez szükséges feltételek érvényesítése (jelesen: az inflációmérséklés) és az ésszerű növekedést megalapozó gazdaságpolitika egymásnak részben ellentmondó célt jelent. Ezért alapos mérlegelés szükséges – reál-gazdasági szempontból kívánatos lenne, hogy a növekedést, a versenyképesség javulását ne áldozzuk fel az euró gyors (5-6 éves) bevezetésének az oltárán.

A növekedést kísérő feszültségek

A gazdasági növekedést kísérő, nem csekély gazdasági és társadalmi feszültségek részben abból fakadnak, hogy a növekedés nagyjából még szigetszerű pontokon jelentkezik és nem, illetve jóval kisebb mértékben húzza magával a gazdaság többi területét. A gazdálkodóegységek mutatóit tekintve igen jelentősek az eltérések a külföldi tulajdonú és a hazai tulajdonú cégek között. A dinamikusan növekvő vámszabad területi vállalkozások és a gazdaság többi része közötti eltérés transzformálódik egyrészt korosztályok közötti, másrészt képzettségi kategóriák közötti feszültségekké, nem is beszélve a regionális különbségek növekedéseiről (Északnyugat Magyarország és a keleti-északi területek között, és a nagyobb városok és kisebb települések között).

A rendelkezésre álló források eltérő szintje miatt sokszor kiálló feszültség van egyrészt a külföldi tulajdonú és a tőzsdei vállalkozások korszerű állóeszközparkja, másrészt a kisvállalkozások és az állami szféra leromlott eszközei között (például MÁV, egészségügy, oktatás).

E feszültségek között számos már gátolja a növekedési folyamat területi, ágazati stb. továbbterjedését. Fontos a feszültségek kezelésében ezért két döntő momentum. Egyrészt azon pontok feloldása, amelyek ma vagy a jövőben szűk keresztmetszetként akadályozzák a növekedés továbbterjedését. Másrészt a lemaradó szektorok, területek számára olyan helyzetet indokolt biztosítani, hogy még a gazdaság integráns részét alkossák, és a területükön meglévő növekedési energiájukat ki tudják használni. A feszültségek kezelése megköveteli azt is, hogy az állam a gazdaságot érintő döntései során legyen tekintettel arra, hogy a kiadásai hol, melyik körzetben teremtenek keresletet.

A növekedést kísérő jövedelem differenciálódás miatt fel kell készülni arra, hogy a piaci erők hatásaként a leszakadó társadalmi rétegek aránya növekszik. Számukra külön segítséget kell nyújtani, elsősorban azért, hogy még munkához tudjanak jutni. A szociális támogatásokat a szűkös keretek (lásd költségvetési feltételek) miatt csak azon területekre célszerű korlátozni, ahol azzal egy mérsékelt fogyasztási színvonalat meg tudnak finanszírozni.

Remélhető, hogy megalapozott gazdaságpolitikával sikerül a 4 éve töretlen növekedési folyamatot kellő szinten úgy fenntartani, hogy annak az előnyeit a lakosság széles rétegei is élvezhessék.

Kállay László,

a Kisvállalkozás-fejlesztési Intézet igazgatója

1. Az első kérdésre a választ érdemes azzal kezdeni, hogy mely tényezők eredményezték az elmúlt évek javulását. A magyar gazdaságban a növekedés megindulásának alapvető feltétele volt, hogy végbemenjen egy mélyreható szerkezeti átalakulás, ami többek között a tulajdonviszonyokra, az ágazati és a méret szerinti szerkezetre, az árakra, a külgazdasági kapcsolatokra, a pénzügyi szektor szerepére terjedt ki. Annak oka, hogy a magyar gazdaságban a szerkezeti átalakulás viszonylag gyorsan és érzékelhető eredménnyel zajlott le, nagymértékben az átalakulási folyamat kezdetének fejleményeiben keresendő. A volt szocialista országok közül Magyarország vezetett be először olyan gazdasági jogrendszert, ami a külföldi befektetőknek értelmezhető volt, így a térségben hosszú évekig szinte monopolizáltuk a közvetlen külföldi befektetések piacát. Tartósan kedvező hatást gyakorolt a szerkezeti átalakulásra, hogy elkerültük a tömeges privatizációt, vagyis az ingyenes vagyonjuttatást, továbbá az állami tulajdonrész eladása során csak viszonylag kevés politikailag motivált szempont érvényesült. A gazdaság gyors liberalizálása rövid idő alatt jelentősen csökkentette a torzító tényezőket, például a közvetlen állami árszabályozást és a külkereskedelmi korlátozásokat. Így a szerkezeti átalakulás alapvetően jól orientáló piaci jelzések mellett ment végbe. A kis- és középvállalkozások a liberalizált környezetben kevés adminisztratív korláttal, de erős versenyhelyzetben jöttek létre és működtek részben betöltve azt a hatalmas jövedelemtermelési és foglalkoztatási űrt, amit a szocialista nagyvállalatok hagytak maguk mögött. A makrogazdasági stabilizáció és a privatizáció újabb hulláma a kilencvenes évek közepén korrigálta az átalakulás addig felhalmozott deficitjét, és elfogadható szintre csökkentette a külső államadósság korábban nyomasztó mértékét.

A kilencvenes évek végére a külfölditöke-beáramlás extenzív korszaka véget ért, már nem lehet számítani arra, hogy közvetlen külföldi befektetések nettó állománya pusztán a pótlólagos beáramlás következtében jelentősen nő. Ezzel gyengül a növekedés egyik legfontosabb tényezője. Mivel a kilencvenes évek első felében a világvi-

szonylatban is korszerű kapacitások gyakorlatilag a veszteséget termelő, korábbi állami vállalatok helyébe léptek, a növekedésre gyakorolt hatás kivételesen nagy volt. A jövőben egyre nehezebb lesz a jelenlegi átlagot meghaladó hatékonyságú beruházásokat eszközölni. Ez azért fontos, mert hosszabb távon a beruházások oldaláról a növekedés egyik legfontosabb magyarázó tényezője az lesz, hogy az új befektetések hatékonysága hogyan viszonyul a már meglévőkéhez.

A magyar gazdaság tehát a szerkezeti átalakulás kezdeti szakasza után azokkal a problémákkal néz szembe, amelyek minden működő piacgazdaságban a fejlődés meghatározói. A legrövidebb megfogalmazásban a kérdés az, hogy a társadalom és a gazdaság mennyire hatékonyan gazdálkodik a rendelkezésére álló erőforrásokkal. Ebből a szempontból a jövőben a következő tényezőket tartom a legfontosabbnak.

Tőkepiac/pénzügyi közvetítés. A hazai jövedelemtulajdonosok által felhalmozott megtakarítások (mind a lakosság, mind a vállalkozások visszaforgatható nyereségét ideértve) milyen mechanizmusokkal és milyen hatékonyan találják meg a legjövedelmezőbb befektetési lehetőségeket. Rövid távon nem látszik ok igazi derülásra. Egyrészt a hazai tulajdonú vállalkozások tőkefelhalmozása nagyon lassú ütemű, és a gazdaság egészben a külföldi tulajdon növekszik csak jelentős mértékben, ami arra utal, hogy a tőkejövdelmek hazai tulajdonosai (összességében) nem találnak kellően jövedelmező befektetési lehetőséget. Másrészt a pénzügyi közvetítés egésze a gazdasági átmenet időszakában csökkent, és még mindig nem látni a növekedés kezdetét. Ez egyben azt is jelenti, hogy a gazdaságon belüli erőforrás-allokáció intézményei nem működnek elég jól. Megemlítem, hogy a növekedés szempontjából a megtakarítások szintjének alakulását inkább magyarázott, mint magyarázó változónak tekintem, mivel az egy adott pillanatban inkább a pénzügyi közvetítés (valós vagy torzított) jelzésein múlik, nem pedig a megtakarítási hajlandóság hosszú távú tényezőin.

A vállalkozások menedzsmentkapacitásának fejlődése. A jól működő gazdaság egyik legfontosabb, bár nem az egyetlen feltétele, hogy a vállalatok vezetése, irányítása jó legyen, és így mikroszinten is megvalósuljon az erőforrásokkal való hatékony gazdálkodás. A külfölditőke-beáramlás egyik fontos „mellékhatása” az volt, hogy a menedzsmentkultúra a multinacionális cégek helyi vállalatainak határát átlépve is terjedt. Fontos az is, hogy egy évtizeddel a rendszerváltás után már újabb és újabb generációk kerülnek ki az egyetemekről, főiskolákról úgy, hogy egyre jobb minőségű menedzsmentoktatásban részesültek. Emellett a gyakorlati tapasztalatok is felhalmozódnak. Ma a működő vállalkozások átlagos életkora (az egyik fontos kockázati tényező) magasabb, mint a kilencvenes évek első felében volt, amikor a vállalkozások túlnyomó többsége még kezdő volt. Ezen a területen tehát van ok óvatos derülásra; remélhetjük, hogy a vállalkozások gazdálkodása a legkisebbeket is beleértve javulni fog.

A munkaerőpiac alakulása. A magyar gazdaság előnyei között szokás említeni, hogy nemzetközi összehasonlításban jól képzett munkaerővel rendelkezik. Ez fontos tényezője a gazdasági teljesítmény további javításának, azonban több olyan ok is van, ami nehezíti ennek realizálását. Az uniós csatlakozási folyamat egyik következménye, hogy a munkaügyi szabályozásban erősen érvényesülni fog az alkalmazottak védelme mind a foglalkoztatás és az elbocsátás anyagi vonatkozásaiban, mind a munkavédelmi előírások szempontjából. Ez a folyamat önmagában véve egyértelműen pozitív, de a globalizálódó világban csökkenti a versenyképességet. Ugyancsak nehezen feloldható ellentmondás van a munkaerő (sokszor kényszerű) mobilitása és a foglalkoztatás szintje között, ami azt jelenti, hogy a munkanélküliség csökkentésének ára a munka világában is erőteljesen jelen levő alkalmazkodási kényszer.

2. A gazdaság mély szerkezeti átalakulása szükségképpen sok feszültséget okoz. Legfontosabb a társadalmi esélyek radikális megváltozása, és ennek nyomán a jövedel-

mi és vagyoni különbségek növekedése. Ennek egyik megnyilvánulása a tervgazdasághoz szocializálódott nemzedékek és fiatalabb, a piaci viszonyok között pályát kezdő generációk közötti feszültség. A társadalom egy része feszültségként éli meg a külföldi tőke tulajdonában levő vállalatok és a magyar tulajdonú gazdaság teljesítménye közötti különbséget is. Feszítő ellentmondás van a szociális ellátó rendszerek teljesítményével kapcsolatos várakozások és a finanszírozási lehetőségek között.

A gazdasági növekedés ezeknek a feszültségeknek egyikét sem oldja fel automatikusan, de *önmagában* nem is élezi azokat. A feszültségek egy része (például a jövedelmi és vagyoni) és a növekedés között azonban létezik egy politikai szempontból nagyon kényelmetlen átváltási összefüggés, nevezetesen, hogy a feszültségek fennmaradása, illetve újratermelődése a gyors növekedés egyik feltétele. Ha a társadalom az állami szerepvállalás valamilyen mechanizmusával sikeresen csökkenti ezeket a feszültségeket, akkor az a gazdasági növekedés lassulásával járhat. Miután az ezzel kapcsolatos döntések részben értékválasztáson alapulnak, nem lehet közgazdasági értelemben vett optimumról beszélni. Meg lehet tenni, hogy a külföldi tulajdonban levő vállalkozások relatív versenyhelyzetét mesterségesen rontjuk, vagy a gazdagodás elé erősebb korlátokat állítunk, azonban a feszültségek ilyen direkt csökkentéséért a növekedés lassulásával kell fizetni.

3. Magyarország az átmeneti gazdaságú országok egyik éllovasa, a legkülönbözőbb nemzetközi fórumokon az utóbbi három-négy évben szinte csak elismerést kap. Gyakran példaként állítják a térség többi országa elé. Ezek a dicséretetek azonban veszéllyel is járnak, mert hajlamossá tehet minket arra, hogy elfelejtsük, szinte minden területen további, esetenként átfogó reformokra van szükség. A legfontosabbak a következők.

A szociális ellátó rendszerek reformja. A nyugdíjreform megtorpanása és az egészségügyi reform kormányzati ciklusokon átívelő halogatása jól mutatja, hogy milyen nagy és nem mindig előrelátható nehézségekkel kell számolni ezen a területen. A társadalombiztosítási járulékok csökkentése a gazdasági növekedéssel párhuzamosan élenkítő hatású, de a kiadási/ellátási oldal hatékonyságának javítása sürgető feladat.

A pénzügyi közvetítő rendszer szabályozásában is sok reformálnivaló van. A felelős pénzügyi magatartásban alapvetően érdekelt intézmények szerepének dominánssá válásával egyre több területen nyílik tér a rugalmasabb megoldásokra. A vállalkozások tulajdonosi kontrolljának és menedzsmentjének szabályai is sok területen korrekcióra, pontosításra szorulnak. A rövid távú érdekek (például a nemzeti vállalatok felvásárlásának megakadályozása) nem homályosíthatják el azt a szempontot, hogy a magántulajdon intézményes védelme a bonyolultabb esetekben is elsőrendű preferencia, és a tőkepiac megfelelő működésének egyik feltétele.

Talán meglepő az a javaslat, hogy a *gazdaságpolitikában a türelem* erényének kellene nagyobb teret szánni. A további strukturális átalakulás bizonyos preferenciák szerinti erőltetése sokszor többet árt, mint használ. Általános szempont, hogy a versenyképesség javítását szolgáló (és nem annak hiányát kompenzáló) gazdaságpolitikának kell prioritást adni. A hazai tőke felhalmozása csak akkor megy végbe, ha versenyképes menedzsment irányítása alatt történik meg. Kulcsfogalom a *tanulási folyamat*, és erre időt kell adni a hazai gazdaság szereplőinek. Nagyon fontos azonban, hogy a lehető legkevesbé torzított jelzések közepette érje őket a folyamatos alkalmazkodási kényszer.

A globalizáció kihívásaira a világon mindenhol még csak most keresik a választ. Segíthet ebben annak megértése, hogy nem tudjuk egyszerre meghatározni a szabályt és az eredményt. Az előbbit részben el kell fogadnunk, részben meg kell próbálnunk alakítani, az utóbbi pedig azon múlik, hogy mennyire jól állunk helyt a nemzetközi versenyben.

Richter Sándor,

a Bécsi Nemzetközi Gazdasági Összehasonlítások Intézetének kutatója

Az elkövetkező néhány év gazdasági kilátásairól való töprengés egyik kiindulópontja az lehet, hogy végiggondoljuk, várhatóan mi az, ami folytatódhat és mi az, ami nem, az elmúlt években végbement gazdasági folyamatokból. Ebben a megközelítésben az 1996 közepe óta eltelt négy és fél év egységes egésznek tűnik, amelyet vizsgálva a statisztikai mutatók jó mennyiségi és egészen elképesztő minőségi fejlődést mutatnak. A GDP összességében 22-23 százalékkal, a beruházások 50 százalékkal, az ipari termelés közel 70 százalékkal bővült. A gép- és műszeripar évi átlagos növekedési rátája 40 százalék volt. Az export értéke dollárban mérve közel kétszeresére nőtt az 1996-os 15,7 milliárdról. A kivitel szerkezetében nagyléptékű átrendeződés történt. A meglehetősen igényes EU-piacra irányuló exportban a gépipari termékek aránya az 1995-ös 28 százalékról 1999-re 60 százalék fölé került. A vizsgált időszak fontos jellemzője, hogy a külső egyensúly hiányának elfogadható (újabb külső eladósodást nem kiváltó) mértékét végig sikerült megőrizni, azaz a gazdaság kikeveredett az utóbbi évtizedeket végigkísérő stop-go ciklusokból. Mindeközben az infláció egyenletesen csökkent – legálábbis 2000 közepéig.

A fentiekben vázolt teljesítmény legfontosabb eleme a külföldi működő tőke meghatározó erejű szerepvállalása volt, egyrészt a strukturális megújulásban, másrészt a növekedés nem adósságeneráló külső finanszírozásában. Ezzel a hajtóerővel elvileg továbbra is számolni lehet, kivéve, ha a mindenkori kormány szándékosan vagy ügytelenségből a külföldi tőkét elijesztő lépések sorát teszi. A külföldi működő tőke azonban a következő néhány évben két pozitív funkciója közül inkább csak a modernizációs-szerkezetváltó hajtóerő szerepét tölti majd be, a fenntartható szintű külső egyensúlyhiány megőrzéséhez való hozzájárulása a korábbiakhoz képest csökken, mégpedig az új működőtőke-beáramlás és a profitátulások közötti olló előre látható záródása miatt. Ez utóbbi téren csak a valószínűleg 2005-ben esedékes EU-belépés előtti egy-másfél évben új lendületet kapó működőtőke-beáramlás hoz pozitív irányú változást, amennyiben az olló, a korábbi EU-bővülési forduló tapasztalataiból kiindulva, várhatóan ismét nyílni fog.

Az elmúlt négy és fél év sikereinek másik – sokkal ritkábban emlegetett – fő tényezője a lakossági jövedelmek gyarapodásának a gazdasági teljesítmény bővülésétől jócskán elmaradó mértéke volt. 22-23 százalékos GDP-növekedés mellett a háztartások fogyasztása csak mintegy 12 százalékkal nőtt, a keresetek és a társadalmi juttatások reálértéke pedig csak kb. 9 százalékkal. A térségben ezekkel az arányokkal Magyarországon teljesen egyedül áll: Lengyelországban 1996 és 2000 között a GDP kb. 29, a háztartások fogyasztása 32 százalékkal nőtt, Szlovéniában a megfelelő arányok 23, illetve 19 százalék. A transzformációs krízisen átmenő cseh gazdaságban csekély, kb. 1,5 százalékos összesített gazdasági növekedés mellett a lakossági fogyasztás kb. 9 százalékkal bővült.

A lakossági fogyasztás növekedésének az utóbbi négy és fél évre jellemző lefojtása semmiképpen sem folytatható. A következő évek növekedési pályáját úgy kell kialakítani, hogy a háztartási jövedelmek érezhetően növekedjenek, az aránytalanságok mérséklődjenek. Mindezek ellenére a felhalmozás arányának, ha lassan is, de emelkednie kellene a felhasználáson belül, azaz a fogyasztás növekedési ütemének tartósan el kell maradnia a GDP növekedési ütemétől, mivel a beruházások igen gyors bővülése elengedhetetlennek tűnik egy 2005-ös EU-csatlakozás esetén. A majdani csatlakozási szerződés, amit talán 2002 végén írnak alá a felek, pontosan ki fogja jelölni a csatlakozásig még megoldandó és nyilvánvalóan komoly környezetvédelmi, infrastrukturális és egyéb

beruházásokkal járó feladatokat. A 2003–2004-re eső ratifikációs folyamat időszakában, amikor a belépést ellenző erők az EU-országokban árgus szemekkel keresik majd, mibe köthetnek bele, ezekkel a feladatokkal elmaradni – kerül, amibe kerül – öngyilkos hiba lenne.

Kulcskérdésnek tűnik tehát, hogyan lehet a lakossági fogyasztás alakulását a különböző lakossági csoportok közötti arányok tekintetében elfogadható módon és a makrogazdasági lehetőségek által kijelölt keretek között maximális mértékben növelni. A makrogazdasági lehetőségeket a legmarkánsabban a külkereskedelmimérleg-hiány várható alakulása határozza meg. A lakossági jövedelmek területén az elmaradások és kialakult aránytalanságok egy politikailag semleges közegben is nagyon megnehezítenek e feladat megoldását, de a 2002-es választások miatt a probléma erős politikai töltetet kap.

Erre a körülményre tekintettel alapvetően *két forgatókönyv* megvalósulását tudom elképzelni. Az első, *optimista változat* azzal számol, hogy a kormány összességében le tudja győzni egy, az osztogatásra alapozó választási kampány kísértését, és 2001-ben a lakossági fogyasztás növekedése ugyan meghaladja a GDP várhatóan kb. 5 százalékos növekedési ütemét, de kevesebb mint egy százalékponttal, és az ennek nyomán regisztrált importtöbblet tűrhető keretek között marad. 2002-ben, a választások után hivatalba lépő kormány enyhe korrekciós lépéseinek következtében a lakossági fogyasztás növekedése ismét elmarad a gazdaság növekedési ütemétől. A választási ciklust így „megúszva” szabadnak tűnik a pálya egy kb. évi 5 százalékos GDP-bővüléssel, 4-4,5 százalékos lakossági fogyasztásemelkedéssel, erőteljes beruházási tevékenységgel jellemezhető és fenntartható szintű külgazdasági egyensúlyhiány mellett megvalósuló gazdasági növekedés előtt, egészen a 2005-re valószínűsíthető EU-csatlakozásig, feltéve természetesen, hogy a gazdaságot nem éri erőteljes külső sokkhatás.

A második, pesszimista forgatókönyv azzal számol, hogy 2001-ben és részben még 2002-ben is „elszalad” a lakossági fogyasztás. Ez tudatos és nem szándékos folyamatok együttes következménye lehet. Tudatos elemként szerepet játszana benne a választási kampány során a kormány által szándékosan kiáramoltatott és/vagy az adófizetőknél hagyott többlet-vásárlóerő. A kormány szándékától függetlenül vezethetne nemzetgazdasági szinten mérve túlzott fogyasztásnövekedéshez egyrészt a „hét szűk esztendő” végét érző, a tartós használati cikkek, nyaralás stb. fogyasztásában az elmaradásokat akár a megtakarítások rovására is pótolni igyekvő, a korábbiakhoz képest éppen most megváltozó fogyasztói magatartás. Másrészt ugyanez lehet a kimenetele a kötelező minimálbér rendkívüli mértékű növekedése miatt esetleg beinduló radikális béremelési követelések akár részleges sikerének is. Ez utóbbi jelenséggel elsősorban azokon a területeken kell számolni, ahol az adott, társadalmi partnerekkel nem egyeztetett minimálbér-emelés tűrhetetlenül összenyomott bérhierarchiát hoz létre. Kiemelten nagy a veszély ebből a szempontból a közületi szektorban.

Ebben a forgatókönyvben a lakosság fogyasztási keresletének erős növekedése a gazdaság jelenlegi nyitottsága mellett elsősorban külső egyensúlyromláshoz és kevésbé inflációs nyomáshoz vezetne. A külső egyensúly várhatóan nagyarányú romlása kemény stabilizációs lépésekre, a belső felhasználás növekedésének lelassítására kényszeríti az akkori kormányt 2002 második felében, de legkésőbb 2003 elején. A külső egyensúlyromlás a gazdasági növekedés ütemét csökkenti. 2002–2004-ben, azaz egészen a 2005-re valószínűsíthető EU-csatlakozásig csak évi 3,5 százalékos körüli növekedésre nyílna lehetőség, ami feltűnő visszaesés lenne az 1997–2001-es időszak növekedési átlagához képest. A gyengébb makromutatók nem tennének jót a nem adóssággeneráló külföldi, elsősorban részvényekbe fektetett portfólióberuházásoknak. A (külső) finanszírozási feladat nagyobb, a fedezetétül szolgáló nem adóssággeneráló beáramlás

pedig kisebb lenne, mint az optimista forgatókönyv realizálódása esetén. Következésményképpen ismét megindulna a külső adósság növekedése, az adósságszolgálati mutatók romlanának és körülbelül az 1996–1997-es értékeket mutatnák, amelyek jobbakként ugyan a Bokros-csomag előttiéknél, de sokkal rosszabbak a mostaniaknál.

A forgatókönyvek persze mindig leegyszerűsítik az élet bonyolult összefüggéseit, a valóság gyakran a felvázolt szélsőségek közé eső eseménysorozatokat hoz. Különböző forgatókönyvek készítésének mégis van értelme, bár elsősorban akkor hasznosak, ha a döntéshozók előtt még nyitva áll a választás lehetősége a forgatókönyvek által képviselt értékek és célok között. Így tekintve a dolgot, érdemes feltenni a kérdést, hogy vajon „elment-e a hajó” 2001-et és 2002-t illetően? Személyes válaszom erre a kérdésre az, hogy igen is meg nem is. A makrogazdasági szempontból negatív fordulat beindítását kiváltható nagyszabású vásárlóerő-kiáramlás még nem indult be. Ugyanakkor a minimálbérek január 1-jétől esedékes emelésének adott módja és mértéke legalábbis elgondolkodtatja a megfigyelőt, vajon a dugó még benne van-e abban a bizonyos szellembel bélelt palackban, vagy már kihúzták az arra illetékesek?

Tamás István,

az International Business School (IBS) főigazgatója

1. Magyarország gazdasági átalakulása közismerten az egyik legsikeresebb volt a rendszerváltó közép-kelet-európai országok körében. Ezért ha a további teljesítményjavulás tényezőit keressük, mindenekelőtt e „sikertörténet” valós gazdasági és társadalmi összefüggéseire kell rámutatnunk. Ezzel kapcsolatban hadd idézzek egy politikailag elfogulatlannak tekinthető szakértői kört, a Világbank néhány hónappal ezelőtt közzétett országtanulmányának szerzőit (Magyarország az Európai Unió kapujában. Világbank, 2000. június).

Értékelésük szerint Magyarország eredményei a piacgazdaság kiépülésében több olyan tényezőnek köszönhetők, amelyek együttesen különböztetik meg az országot a többi uniós tagjelölttől. Először is Magyarország kedvező földrajzi elhelyezkedése, a magasan képzett munkaerő, a Nyugat-Európával kiépített szerteágazó kereskedelmi kapcsolatok, valamint a – már a korábbi rendszer idején elterjedt – magánvállalkozások és vállalkozói kultúra révén kedvező feltételekkel vághatott neki az átalakulási folyamatnak. Másodszor Magyarország a pénzügyi szektorra, a munkaerőpiacra és a gazdasági jogalkotásra egyaránt kiterjedő átfogó reformprogramot valósított meg, megtéremtve ezzel egy európai piacgazdaság szerkezeti alapjait. Végül pedig rugalmasan reagált a gazdasági körülmények változásaira, különösen az 1993–1994-ben kialakult súlyos külső egyensúlyhiányra, melyet költségvetési és monetáris kiigazítással és szerkezetátalakítást is tartalmazó stabilizációs programmal oldott meg.

A hivatkozott tényezőcsoportok mindegyikében megtalálható az a közös elem, ami – megítélésem szerint – nemcsak a hosszú távú gazdasági növekedésben, hanem az Európai Unióhoz való sikeres csatlakozásunkban is meghatározó szerepet játszik. Ez pedig a humántőke kiemelt fejlesztése, az általános és a szakmai képzés színvonalának folyamatos emelése.

2. Tudjuk, hogy ma már minden fejlett gazdaságban nem a gazdasági növekedést általában, hanem csak az egyensúlyi és környezeti szempontból egyaránt fenntartható növekedést tekintik valóban gazdasági sikernek. Ezért továbbra sem kerülhet le a napi-rendről a gazdasági stabilitás védelme, azaz csak akkor látom eredménynek az évi 5 százalékos vagy azt meghaladó növekedést, ha az nem jár a makrogazdasági egyensúlyi mutatók (folyó fizetési mérleg, adósságállomány) romlásával. A folyó fizetési mérleg –

azt hiszem – mindenképpen romlani fog az uniós exportlehetőségek várható szűkülése miatt, és ezt felgyorsíthatják a jövő év importszámlát növelő „választási kiadásai” is.

2000 végén már érzékelhető az erősödő – egyes elemzők szerint csak átmeneti – inflációs nyomás, s számomra kérdéses, hogy az új kétéves költségvetés fenntartható-e a kiadási oldal jelentősebb kiigazítása nélkül. Nem gondolom ugyanis, hogy a jelenlegi, amúgy is igen magas adóterhek az elkövetkező években növelhetők lennének, ugyanakkor több ágazatban kritikusnak ítélem a jelenlegi helyzetet. Sajnos ide sorolhatók éppen a humántőke szempontjából legfontosabb ágazatok is, mindenekelőtt az egészségügy, ahol a krónikus alulfinanszírozottság és a lakosság jelenlegi egészségi állapota, valamint a demográfiai trendek az ágazat teljes összeomlásával fenyegetnek. De nem jobb a kutatási szféra helyzete sem, ahol – egyes szakértői értékelések szerint – a ráfordítások GDP-hez viszonyított aránya a harmadára zsugorodott az elmúlt évtizedben.

A tartósan alulfinanszírozott szektorok esetében (egészségügy, oktatás, kutatás, közigazgatás) nemcsak az a probléma, hogy az átlagjövedelmek szintje nincs arányban a munkaerő képzettségi szintjeivel, hanem az is, hogy a „humánszektorok” döntő szerepet játszanak a remélt EU-többletforrások megszerzésében is (legnyilvánvalóbb ez az összefüggés például a közigazgatás és az önkormányzatok esetében – utóbbiak feladata lesz a Strukturális Alapokból származó támogatások pályázatok útján való megszerzése).

Nem tartom biztató jelnek azt sem, ha a jó növekedési adatok csupán politikai kampánycélokat szolgálnak. A kötelező minimálbér duplájára emelése például már rövid távon is jelentős problémák forrásává válhat. Megnöveli a kis- és középvállalkozások amúgy sem csekély költségterheit, növelve a fekete- és szürkegazdaságot, holott éppen ez utóbbi szűkítése lenne a stratégiai cél.

3. Fontos, hogy az államháztartás valamennyi alrendszerének működése mind a külföldi befektetők, mind a magyar befektetők és más jövedelemtulajdonosok számára stabil és átlátható legyen, mindez szükséges feltétele a jó növekedési környezetnek. További lényeges követelmény, hogy a foglalkoztatottak, az üzleti szféra és a kormány között partneri kapcsolat alakuljon ki, minden szereplő kiszámíthatónak érezze a másik fél magatartását, vagyis működjenek az érdekegyeztetésnek az Európai Unió által is hiányolt fórumai. Az infláció letörésének igénye is változatlan, s én személy szerint a Magyar Nemzeti Bank függetlenségének biztosítását is fontos pénzügy-politikai feltételnek tartom. E mellett ismernünk kellene az európai uniós csatlakozásnak a reális költségeit, ezek horizontális, szektorális összefüggéseit, illetve a csatlakozás után várható külső források nagyságrendjét. Ehhez is sokkal tényyszerűbb kormányzati kommunikációra lenne szükség.

Végül szeretnék visszatérni az indító gondolathoz: a humántőke, mindenekelőtt a felsőoktatás körütekintő és szakszerű fejlesztése hosszú távú fenntartható növekedésünk záloga. Egyetértek *Bródy Andrásnak a Közgazdasági Szemlében* a magyar felsőoktatásról nemrég publikált tanulmánya (A magyar felsőoktatás ingadozásairól. *Közgazdasági Szemle*, 2000. október) következtetésével, hogy ezen a területen sem lehet erőltetett növekedés a cél. A feltételek biztosítása és átgondolt fejlesztési programok nélkül a felvételi keretszámok kampányszerű emelésével csak a felsőoktatási intézmények zsúfoltsága, illetve az elhelyezkedni nem tudó hallgatók gondjai növelhetők.

A magyar gazdaság középtávú kilátásai és a növekedési tartalékok

A magyar gazdaság teljesítményjavulása kétségtelen az elmúlt években, és ma már biztosan ki lehet jelteni, hogy a gazdaság átvészelte az átalakulást. Sőt, a régió belül talán a legjobban vészelte át.

Ahogy azonban a magyar gazdaság egyre messzebb kerül az átalakulási folyamat különösen kritikus éveitől, teljesítménymércéje is egyre jobban megváltozik. A magyar gazdaság teljesítményét ma már egyre inkább az Európai Unió déli országaival, s nem Közép-Kelet-Európa volt szocialista országaival kell összehasonlítani.

A növekedés legutóbbi években mért üteme még ebben az összehasonlításban is jó-nak, akár kiemelkedőnek mondható. Az adott országcsoportban azonban már mások a növekedés hajtóerői, mint az átalakuló országokban. A kérdés az, hogy a magyar gazdaságban ezek az újabb fajta növekedési hajtóerők mennyire vannak jelen, illetve, hogy a kiegyensúlyozott növekedés korábbi gátjai milyen gyorsan tűnnek el.

A magyar növekedés motorjai közül a működőtöke-beáramlás lendülete kifulladt, és ebbe egyelőre valószínűleg bele kell törődni. Ehhez nem sok köze van bármilyen politikai tényezőnek. Sokkal inkább arról van szó, hogy Magyarország eddig strukturális és regionális szempontból is csak viszonylag szűk sávon tudott vonzó befektetési célponttá válni a multinacionális nagyvállalatok számára. *Strukturális szempontból* azért, mert a kulcsiparágakban (autóipar, elektronikai ipar), illetve a pénzügyi szektorban már nagyrészt megjelentek a Magyarország vagy a szűkebb régió iránt stratégiai érdeklődést mutató piaci szereplők, és újabbakra csak elvétve lehet számítani.

Valószínűleg nagyobb súllyal esik latba a *regionális szempont*: a foglalkoztatási adatok tanúsága szerint a két nyugati autópálya mentén kialakult csúcstechnológiai övezetekben már nincs megfelelő munkaerő-kínálat a kapacitások bővítéséhez, az egyéb régiók pedig csak egyes befektetők számára jelentenek vonzó célpontot. Egyes régiók működő tőkével való telítődése jelenleg szinte az egész ország telítődésének látszatát kelti, pedig csak arról van szó, hogy a széttartó regionális fejlődés miatt az ország számos területe még mindig nem vonzó célpont a stratégiai jelenlétre törekvő külföldi befektetők számára.

Nem érdemes viszont túlértékelni a néhány újabb információt bizonyos külföldi tulajdonú gyártókapacitások (Sárbogárd, Miskolc) Kelet felé való továbbtelepüléséről. Itt ugyanis olyan rövidebb távra szóló és csekély szellemítőke-igényű összeszerelő-üzemekről van szó, amelyek külföldi tulajdonba kerülése valójában csak már 1990 előtt létezett egyszerűbb ipari kultúrák időleges továbbélését tudta biztosítani. Ezek strukturális vagy technológiai szempontból meglehetősen távol állnak a valóban csúcstechnológiát megtestesítő, zömmel zöldmezős új elektronikai ipari beruházásokkal létrejött kapacitásoktól.

A működőtöke-import lendületének csökkenése és a regionális különbségek megmerevedése mellett hosszabb távon további növekedésslassító tényező, hogy Magyarország a valóban dinamikus csúcstechnikai iparágakban már ma is munkaerőhiánnyal küzd, és ez az oktatási keretszámok szerint néhány éven belül aligha enyhül.

Ennek a problémának a megoldásához önmagában nem lenne elegendő az oktatási célra szánt költségvetési előirányzat jelentős felemelése, mert a magyar felsőoktatási rendszer jelenleg nem csupán a pénzhiány miatt súlyosan túlterhelt. Hiány van nemzetközileg igazán versenyképes oktatókból is, miközben a magyar természettudományi

karok felvételi pontszámainak kirívóan alacsony szintje arról tanúskodik, hogy a társadalmi érdeklődés elfordult a fejlett ipari országokban ígéretes karrierlehetőségeket biztosító egzakt szakmáktól.

Dél-Európa több, kevésbé fejlett országában már az uniós csatlakozás előtti években a növekedés egyik motorjává vált az idegenforgalom. Ennek kezdeti jelei Magyarországon is megfigyelhetők, és a folyamat fennmaradása esetén éppen az ország egyes kevésbé fejlett területeinek jövedelemtermelő képessége erősödhet. A tengerpart hiánya miatt azonban arra nem lehet számítani, hogy a turizmus szektora Spanyolországhoz vagy Görögországhoz hasonlóan itt is egész országrészek gazdaságának alapjává váljék.

Az utóbbi néhány év látványos növekedési folyamatának töretlen folytatódása több éven át azért kevésbé valószínű, mert az eddigi, de már kifulladásra látszó és a most kibontakozó növekedési tényezők közül egyelőre az előbbieket hatása látszik erősebbnek. Ettől még nem kell pesszimista jövőképre gondolni. Akkor viszont, ha a növekedés fontosabb tényezőinek az itt felvázolt összjátéka megfelel a valóságnak, középtávon inkább a 3-4, mint az 5 százalékos körüli évenkénti GDP-bővülés lehet az általános. A dél-európai országokhoz való felzárkózást természetesen inkább az 5 százalékos növekedési ütemmel jellemezhető növekedési pálya fennmaradása segítené.

A kormányzat különböző, a Széchenyi-tervben összefoglalt növekedésösztönző törekvéseitől kétségtelenül jelentős pozitív hatás várható. Az autópálya-építés például nagyban javítja Északkelet- és Kelet-Magyarország közötti elérhetőségét és csökkenti a szállítási költségeket.

Kérdés azonban, hogy önmagában ez elegendő lesz-e a befektetői klíma megfelelő mértékű javításához az ország keleti felében. Vállalati tapasztalatok szerint ugyanis kelet felé haladva a munkaerő szakképzettsége, szakmai kultúrája és a korszerű vállalati szervezetekbe való beilleszkedési képessége is egyenetlenné válik, és sok helyütt kifejezetten romlik. Ezért szükség volna olyan gazdaság- és oktatáspolitikai erőfeszítésekre is, amelyek nyomán a szakképzett munkaerő újratermelődése meggyorsulna Kelet-Magyarországon.

A tiszántúli és az északkeleti térségben nem is egy nagy egyetemi város van, az ott kiképzett munkaerő ipari elhelyezkedésére azonban a közelben viszonylag kevés az esély. Valójában egyfajta ördögi kör hatása érzékelhető. Az infrastrukturális problémák mellett a munkaerőhiány is elriaszt sok nagybefektetőt, a munkaerő egy része viszont nem marad az elmaradottabb területeken pusztán azért, mert később talán jó elhelyezkedési lehetőségekre számíthat.

Természetesen túlságosan egyoldalú kép lenne, ha a magyar gazdaság középtávú növekedési kilátásait csak a regionális egyenlőtlenségekkel hoznánk összefüggésbe. Az uniós tagság elnyerése feltétlenül segíti majd a regionális kiegyenlítődés folyamatát és az ezzel összefüggő jelentős növekedési tartalékok kiaknázását. A növekedési folyamat kifulladásának megelőzése vagy tompítása érdekében azonban minél előbb hasznos volna a széles körű kormányzati és általános véve szakmai törekvés az egyelőre rosszul kihasznált növekedési hajtóerők valóban országos feltárására.